

МИЛИЈА СТАНИЋ

УСКОЧКИ РЈЕЧНИК

1. — Негдашње црногорско племе Ускоци (у сјеверној Црној Гори, југоисточно од Дурмитора, у сливу ријеке Тушиње) формирало се, у 18. вијеку, од досељеника, „ускока”, са разних страна (из негдашње источне Херцеговине, старе Црне Горе, Санџака итд.), па му је и лексика, у том смислу, поред осталог — разноврсна.

2. — Док сам писао књигу „Ускочки говор”, изашло ми је пред очи знатно лексичко богатство овог говора, па сам помишљао да би ваљало написати и рјечник те лексике. То сам учинио за посљедњих петнаестак година. Рукопис „Ускочког рјечника” има више од двије и по хиљаде куцаних страна и садржи близу четрдесет хиљада одредница, као и врло велики број израза.

3. — Ја сам од 1954. до данас објавио више од десет радова и књига о ускочком говору, на више од шест стотина штампаних страна. Ти радови и књиге послужили су ми као први извор ускочке лексике. Други је извор — моја релативно богата приручна грађа. Треће, мој брат Гаврило, наставник, слао ми је оданде у току тих петнаестак година доста ријечи које је сам биљежио по Ускоцима. Овог материјала добијао сам и од других Ускока. Ето, све је то послужило као материјал за израду „Ускочког рјечника”. Ја данас имам око осамдесет хиљада листића са ускочким ријечима и изразима.

4. — Првобитно сам намјеравао да напишем ускочки рјечник као диференцијал Вуковом „Српском рјечнику”, како су чинили многи скупљачи ријечи у народу, од Вука наовамо. Послије сам — нешто сам од себе, а нешто на основу мишљења неких колега научних радника — промијенио ту концепцију и усвојио схватање да се да подробнији рјечник ускочког говора, цјеловитија физиономија ускочког језичког израза, без обзира на то постоји ли или не у Вуковом „Рјечнику” нека ускочка ријеч или израз. Могу то бити и опште ријечи, али оне, на неки начин, ипак „ускочки” звуче, имају своју ускочку боју, ускочке семантичке преливе, једном ријечју — ускочку природу.

5. — Ускочка лексика састоји се из ових слојева: 1. општа лексика, 2. овчарска (сточарска) лексика, 3. ратарска лексика и 4. модерна ускочка лексика. Општу лексику нијесам, разумије се, обрађивао, сем у оквирима које сам горе показао. Овчарска и ратарска лексика одражавају два главна ускочка (ранија) занимања: сточарство и земљорадњу.

Сточарска лексика прати гајење стоке и сточну привреду, стрижу, мужу, варевину, грушавину, мрс, скоруп, меки и тврди сир, прљуг, напасање и појење стоке итд. Затим све пољске радове у вези са прибављањем сточне хране, прибора за кошење, у вези са сијеном, прелењима и сл. Ту су, послије, ријечи које прате храњење стоке, метање сијена, давање стоци соли из руке или по солилима, па онда спраћање стоке у торове, избе, стаје, колибе, тјерање стоке на локве (у планини нема изворске воде) итд. Месо је једна од главних животних намирница, а „биганице” једна од месних посланица, и све је пропраћено, разумије се, одговарајућом лексиком. Онда је ту лексика у вези са чувањем стоке, са чобанима, вуковима, ноћним привикивањима, псима. Много је ријечи у вези са вуном, предењем, плетењем, ткањем и везењем, уопште са одјећом која се израђује од вуне. Само са једном врстом покрета стоке (ход једног грла за другим или ход грла у групи), оним који је означен глаголом *јавиши*, било је потребно, по мом рачуну, око хиљаду ријечи и облика тих ријечи да би се језички уобличила та врста хода стоке: *дојавиши*, *јројавиши*, *одјавиши*, *најавиши*, *дојављиваши*, *одјављиваши*, *јројављиваши*, *дојављивање*, *одјављивање*, *сјављивање*, *одјав*, *јрјав*, *најав*, *сјав*, *сјавак*, *одјавак*, *јрјавак* итд. Ако се при томе има на уму непрелазно и прелазно значење наведених ријечи (*Дсјавиле овце* и *Дојавило овце*), онда се наведени број практично удвостручује. Наши се рјечници доста маћехински односе према ријечи *јавиши* (у овсм значењу) и њеној глаголско-именичкој породици, па су утолико лексички и семантички сиромашнији. Идући за Вуком, они, ти рјечници, уколико уопште помињу ријеч *јавиши* у овом смислу — казују само њено прелазно значење и већином с објектом *овце*, као да се тај глагол не може употријебити и за другу стоку! Само је *Речник САНУ* потпуније обрадио ову ријеч.

Готово је неисцрпна лексика којом се означавају животиње. При томе треба имати на уму да се у Ускоцима, као и у неким другим крајевима наше земље, јасно разликују *називи* и *имена* животиња: *гаљак* је сваки ован црне длаке, а *Гаљак* име таквом овну; то су две посебне семантичке категорије, насупрот многим нашим рјечницима који мијешају та два значења.

Ратарска лексика није толико богата колико је то сточарска, просто зато што ратарство у овом планинском крају није толико развијено колико сточарство, али је ипак и она врло развијена.

У посљедње вријеме, особито од 1918, када су Ускоци ушли у став Југославије, и од народноослободилачке борбе и посљератне изградње, ускочки је човјек огромно проширио своје појмовне видике, па отуда и обим своје лексике. Та „модерна” ускочка лексика има двије велике гране — стране и домаће ријечи. Раније је Ускок знао извјестан број грчких, латинских, италијанских ријечи, првенствено у млетачком

изговору, и особито турских ријечи, а данас ријечи *џирафо-стањаница*, *конфериција*, *конгрес*, *интранзитивор*, *електрифика*, *гол*, *фудбал*, *радио*, *шелевизија*, *шелевизор*, *делегати*, *систем*, *стабилизација*, *организација*, *партија*, *социјализам*, *социјалистички*, *комунизам*, *комунистички* и многе друге изговара као своје рођене; раније је говорио *џаниболе*, *леџрика*, *инџилиџер*, *џровисор* итд., а данас *џанибале*, *електрифика*, *инџинџер*, *џрофесор* и сл. Ове друге, савремене облике (*џрофесор* итд.) нијесам, разумије се, уносио у *Рјечник*. Исто тако нијесам унио у *Рјечник* ни облике *Трси*, *Љујорк*, *Београд*, али јесам раније форме тих имена: *Триџеиће*, *Навијорка*, *Биџград* и сл. Нијесам унио *Леџин*, *Сџаџин*, *Черчил*, *Рузвелџи*, али јесам *Мусџлин* и *Кџилер* („Савезнички рикнуше топови, одлџешџе Китлеру рџгсви“) због специфичних морфолошко-фонетских облика које су та имена добила улазећи у ускочки говор. — Други дио савремене ускочке лексике чине ријечи које у Ускоцима живе, као што рекох, од времена народноослободилачке борбе и социјалистичке изградње, као *самодоџринос*, *џроизводња*, *самоџслуга*, *засиџедање*, *џдруженџ рад*, *сиџрџја*, *самоџџрава*, *самоџреџељење* и стотине других. Ово су опште ријечи које су се — путем омладинских акција, предавања, штампе, радија, телевизије и других средстава — уселиле у све наше народне говоре, па и у ускочки, те није било потребе да се уноси у *Рјечник*, осим у неким посебним случајевима. Мора се рећи да се ранија сточарско-ратарска и епска динарска ускочка лексика, и онако богата, знатно обогатила ријечима које прате живот и рад Ускока посљедњих неколико деценија. То је лексика која је првенствено обојена друштвено-економским и политичким збивањима у нас и у свијету; тако се „романтичној“ припојила и ова „реалистичка“ лексика”.¹

6. — Врло је богат хипокористичко-пејоративни лексички материјал ускочког говора. Примјери:

Жарко: *Жајо*, *Жајан*, *Жако*, *Жајо*, *Жале*, *Жале*, *Жаро*, *Жарџун*, *Жарџунко*, *Жађан*, *Жађешко*, *Жаро*, *Жађо* итд.;

мајка: *лајла*, *лајша*, *лајкица*, *лајка*, *шика*, *шикица*, *шила*, *маја*, *мака*, *мајчица*, *мајкић*, *лајле*, *лајко*, *лајло*, *лајшо*, *шико*, *шикице* и сл.;

ђевџер: *рџдо*, *блџго*, *блџжо*, *блџган*, *злајџо*, *дејо*, *дејо*, *ђејо*, *ђејо*, *блџгица*, *звијџзда*, *бџр* итд.

Во је један од знатних хранитеља куће, па народ није штедио да му придаје разноврсне хипокористике: *воко*, *вошџ*, *вошо*, *воќаши*, *воќаши*, *вољаш*, *вољаш*, *воћо*, *воћаш*, *воћаш* *вољко*, *воќан*, *вољо*, *рџдо*, *брајџи*, *брајџо*, *дџм*, итд.

Глас *иј* је тако рећи универзалан фермант у ускочком говору, било да је у питању јотовање, хипокористичност или какав други моменат: *ијевџер*, *ијџџира*, *ијџџира*, *Мијџа*, *Шако*, *Шајле*, *Влајџо* (према *Владо*), *Пејџо* (према *Пеђар*), *Гајџо* (према *Гајо*), *ђејџо* (према *ђеџер*) итд.

Доста је честа комбинација деминутивно-хипокористичких и аугментативно-пејоративних суфикса, са разним значењима — лијџепим, ружњним, ироничним итд.: *Гајџенџица*, *Жарџунко* и сл.

¹ В. мој чланак *Из ускочке лексике* у зборнику *Лексикоџрафија и лексиколоџија*, Београд — Нови Сад, 1982, стр. 285—286.

Сасвим је разумљиво што је у ускочком говору настао знатан број пејоративних ријечи и израза (тежак, „патак“ живот у често суровим природним планинским условима и свакојаким материјалним оскудицама и сиромаштву), али је, с друге стране, помало чудно откуд онолики број њежних, љупких, хуманих и узвишених израза и ријечи. Ускочки ће човјек врло лако изрећи фразу *He šřij.ľāj*, али и фразу *Těčē mu mēd iz ůsřijā*.

7. — Као и у неким другим крајевима, и овдје су такозване опсцене или стидне (срамотне) ријечи двоспратног карактера. „Кад су те ријечи значењски испражњене или се употребљавају у пренесеним значењима, кад се, дакле, издижу изнад својих конкретних значења, онда оне нијесу стидне и говоре се редовно, без устручавања и стида, као и све друге обичне ријечи. Међутим, кад су приземне, кад реално одражавају стидне дјелове људског или животињског тијела, онда су заиста у врло ријеткој употреби.”²

8. — У *Рјечник* сам унџо читаву ускочку ономастику и топономастику. Ради уштеде у простору често сам крај назива појединих топонима стављао као дефиницију само ријеч *мјестџо*. Као што су чинили и неки други дијалектолози, тако сам и ја навео све придјеве на *-ов* и *-ин* изведене од властитих имена. То сам учинио зато што су то ријечи које су у исто тако честој употреби као и одговарајућа лична имена; зато што је ово дијалекатски рјечник и он као такав треба да садржи сву лексичку грађу; зато што су ти придјевни специфични, у извјесној мјери, и у изговорном погледу: *Мй.ланџов*, *Јџмчйин*, *Јџмчйна*, али *Йлйин*, *Йлйна* (услед контракције). Облике *Ђурџов* и сл. уносио сам и зато да би се видјела разлика од образовања као *Ђурин* на другим теренима српскохрватског језика, а облике *Јџмчйин* и сл. још и због тога да би се видјело да овдје нема облика *Јемчйин* и сл., који су се у посљедње вријеме појавили у неким другим нашим говорима. Осим тога, овдје је *Радџов*, а не *Радџов*, *Вулев*, а не *Вулов*, затим *Љубисавџов* пред *Љубисављџов*.

9. — У ускочком говору били су се изгубили гласови *x* и *ф* (*ођу*, *вђмилија*). У посљедње вријеме ти се гласови све више враћају, па је нешто и од тог материјала унесено у *Рјечник*.

10. — Наводио сам, разумије се, и све дублете до којих сам могао доћи, нпр.: *шудџа — шудџин — шудџар — шудџе — шудџен — шудџер; йћи — йћ — йј — йсйи — йс* итд. Треба овдје подвући да су Ускоци, долазећи са разних страна у овај крај, доносили и своју лексичку и морфолошку материјал. Свакако и у томе треба, једним дијелом, тражити разлоге разноврсности облика истих семантичких јединица, пошто се сав тај материјал, у току заједничког ускочког живота, није сасвим слио и униформисао.

11. — У Ускоцима је гласовни систем углавном као и у књижевном језику. Али има неких специфика, па је на њих и указивано, у вези са лексиком, разумије се: *зџйџмйййи*, *йодџкџййи*, *изџкџййи*, *дџмйеџи* итд., као и *йећи*, *йјсесйи* и сл., затим појаве као *дџем*, *кџй* итд.

12. — Овај је *Рјечник* рађен по савременим принципима израде рјечника: иза одреднице давана је цјелокупна граматичка обрада и етимологија страних ријечи, затим дефиниције појединих значења, при чему је свако значење посвједочено живим примјерима из ускочког говора. Нијесам, наравно, чуо примјере за све одреднице и за сва значења, па су зато неке одреднице и нека значења остали без потврда, а сам, иако сам ондје рођен и одрастао, нијесам хтио стварати примјере, иако не би било неадекватно да сам то и учинио. — Акцентован је сав језички материјал ускочког говора.

13. — Ријечи и изрази у овом *Рјечнику* одражавају двије друштвене епохе, двије друштвено-економске формације, са два идеолошка вида, услјед чега има овдје ствари које се супротстављају једна другој, или ријечи које носе у себи различите идеолошке садржаје. Нпр. ранија ускочка лексика била је у знатној мјери заогрнута религиозним верованијима, док се данас у том смислу небо прилично изведрило. А знатно су се измијенили и патријархални односи и схватања.

14. — Иако су у ускочком говору заступљене обје инфинитивне форме — супинска и инфинитивна (*говѡриш* — *говѡриши*), у *Рјечник* сам, из појмљивих разлога, уносио као одредницу само инфинитивни облик (*авѡтиаши*). Облике који су се јако удаљили од основног облика, као *сѡи*¹о (= хтио), *јѡше* (= једите) и сл. уносио сам као одреднице упућујући их на основне ријечи.

15. — Крај презимена као одредница нијесам стављао ознаку рода пошто су она и мушког и женског рода, чак и кад имају форму средњег рода (*Бѡбало*). — Кад се за човјека каже лисица, онда је јасно да је то фигуративно значење, али се не може са сигурношћу утврдити да ли је ријеч *ѡрѡниѡв* првобитно употријебљена за пса или за таквог и таквог човјека, па у таквим случајевима нијесам употребљавао скраћеницу *ѡиг*.

16. — Никако не тврдим да сам покупио све ускочке ријечи, нити је то, на крају крајева, могуће, али је, с друге стране, истина и то да овај *Рјечник*, упоређен са нашим постојећим рјечницима и дијалекатским лексичким материјалом, показује *колико још лексичког блага нашег језика није ѡкупиљено ѡо народу*.

17. — Да би читалац колико-толико видио како изгледа овај *Рјечник*, навешћу овдје два-три примјера обраде:

авѡтиња м и ж (дат. мн. авѡтињама) **1.** *глуѡа, луда особа, будала*. — Мани се, бѡгати, онѡ авѡтиње! Он нѡ зна двије унакрс.

2. *в. авѡи* (1).

3. *са исѡражњеним значењем, узречица*. — Такоб, зар нѡ знаш, авѡтињо?!

ѡзићи, ѡзиѡдѡм и ѡзиѡѡм (зап. ѡзиѡи и ѡзиѡи; аор. ѡзиѡе и ѡзиѡе; р. прид. ѡзиѡѡ и ѡзиѡѡ, -шла, -шло) свр. **1.** *у карѡињу: сѡѡѡи одређен број ѡѡена довољан да се игра добије; ѡрѡи сѡиѡи до циља у неком ѡакмичењу (ѡловкању, клисању и сл.), ѡѡиједиѡи*. — Гѡтова је ѡва рѡка, ја сам ѡзиѡѡ. — Имамо вишѡ од пѡтстѡтин [= пет стотина], ми смо ѡзиѡѡи.

Milija Stanić

DICTIONARY OF USKOKS'

S u m m a r y

The Dictionary of the Uskoks' speech is an almost unique dialectological dictionary in the field of the Serbo—Croatian linguistics. It is a voluminous work of about 2.500 handwritten pages, elaborated about fifteen years; it contains about 40.000 words and expressions. It is not only a differential from Vuk's Sebian dictionary, but it offers a more complex physiognomy of Uskoks' lexis. Not only the general but also the special (onomastics and toponymy) lexis has been treated. The whole authentic material has been accentuated. The dictionary shows a large wealth of people's vocabulary as well as that there still are in people many words which have not been collected. The judgments this voluminous manuskript are very favourable, but the lack of funds does not make it possible to have it published.

